

**МИНИСТЕРСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**НАУЧНО - ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ
ЭКОНОМИКИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА**

На правах рукописи

ГУРБАНОВ НАМЕДДИН ДЕПУТАТ ОГЛЫ

**НАПРАВЛЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ
ИНФОРМАЦИОННОГО УПРАВЛЕНИЯ НА
ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ**

Специальность: 5312.01 – “отраслевая экономика”

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по экономике**

БАКУ-2017

**АЗЕРБАЙДЖАН РЕСПУБЛИКАСЫ КЯНД
ТЯСЯРРЦФАТЫ НАЗИРЛИЙИ**

**КЯНД ТЯСЯРРЦФАТЫНЫН ИГТИСАДИЙЙАТЫ
ЕЛМИ – ТЯДГИГАТ ИНСТИТУТУ**

Ялғазмасы щцгугунда

QURBANOV NAMƏDDİN DEPUTAT OĞLU

**SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İDARƏETMƏNİN
İNFÖRMASIYA TƏMİNATININ FÖRMALASMASI
İSTİQAMƏTLƏRİ**

İxtisas: 5312.01 – “sahə iqtisadiyyatı”

**İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq
üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т Ы

БАКЫ – 2017

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Qafqaz Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad üzrə elmlər doktoru, professor
İsgəndərov Ramiz Kamal oğlu

Rəsmi opponentlər: iqtisad üzrə elmlər doktoru, professor
Səfərov Qənimət Əsəd oğlu

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Quliyev Eldar Əli oğlu

Aparıcı təşkilat: **AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu**

Müdafiə “_____” _____ 2017-ci ildə saat _____ -da Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı Elmi-Tədqiqat İnstitutu nəzdində fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən FD.04.014 Dissertasiya Şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: Bakı şəhəri, N. Nərimanov rayonu, Az.29, 8-ci köndələn, III mərtəbə, akt zalı.

Dissertasiya işi ilə Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı Elmi-Tədqiqat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “_____” _____ 2017-ci ildə göndərilmişdir.

**FD.04.014 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru:**

V.R.Rzayev

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Azərbaycanda iqtisadiyyatın şaxələndirilmiş inkişafı və elmi-texniki potensialın fəallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən sistemli və davamlı tədbirlərdə sənayeyə prioritetlik verilir. Həyata keçirilən iqtisadi və institusional islahatlar, ölkənin sənaye siyasətinin prioritetlərini şərtləndirməklə yanaşı, eyni zamanda qloballaşma dövrünün, o cümlədən kəskinləşən rəqabət mühitinin tələbləri nəzərə alınmaqla, innovasiyalı-intensiv istehsalın qurulması üçün mühüm addımlar atılmasını şərtləndirir. Bu baxımdan müxtəlif mülkiyyət formalı sənaye müəssisələri üçün bərabər və əlverişli inkişaf imkanları yaradılmalı, onların idarə edilməsi sistemində innovativliyə üstünlük verilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2014-cü ili “Sənaye ili” elan etdiyi 10 yanvar 2014-cü il tarixli Sərəncamında göstəriləyi kimi, “Ötən əsrin 70-80-ci illərindən başlayaraq, Azərbaycanda sənayeləşmə siyasəti geniş miqyasda həyata keçirilmiş, yüzlərlə sənaye müəssisəsi inşa edilmiş, bu sahədə güclü potensial yaradılmışdır. Son on ildə Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün sahələrində olduğu kimi, sənayenin inkişafında da böyük uğurlar qazanılmış, sənaye məhsulları istehsalının həcmi 2,7 dəfə artmışdır. Hazırkı mərhələdə müasir çağırışlar və yeni təşəbbüslər nəzərə alınmaqla, sənayenin modernləşdirilməsi və qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi məqsədi ilə bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi, o cümlədən mövcud təbii və iqtisadi resursların təsərrüfat dövryyəsinə cəlb edilməsi, ənənəvi sənaye sahələri ilə yanaşı, yeni, prioritet istehsal sahələrinin, sənaye parklarının yaradılması, regionlarda sənaye potensialının gücləndirilməsi, sənayenin innovasiyalar əsasında inkişafını təmin edəcək imkanların formalaşdırılması zəruridir”.

Qarşıya qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsi, sənayedə idarəetmənin informasiya təminatının mövcud vəziyyətinin və inkişaf imkanlarının qiymətləndirilməsinin nəzəri-metodoloji və təcrübi məsələlərinin təxirə salınmadan həllini tələb edir. Hazırda sənaye müəssisələrinin informasiya təminatı formalaşma mərhələsində olduğundan, burada mövcud vəziyyətin təhlili və idarəetmə qərarlarının hazırlanmasının müxtəlif mərhələlərində mütərəqqi informasiya texnologiyalarının geniş tətbiqində məhdudiyətlər yaranır. Belə vəziyyət sənaye müəssisələrinin fəaliyyət mühitini formalaşdıran daxili və xarici amillərin təsirini kəmiyyət və keyfiyyətə,

**Çapa imzalanıb 17. 11. 2017
Sayı 100. Formatı 60x84 1/16**

**KTİETİ-nun “Elmi əsərlərinin” buraxılışı
bölməsində çap olunmuşdur**

(012) 514-84-10

Gurbanov Namaddin Deputat
Directions of formation of information provision of
management in industrial enterprises

RESUME

kifayət qədər detallaşdırılmış surətdə səciyyələndirilməsində, perspektiv parametrlərin əsaslandırılmasında çətinliklər yaratmaqdadır. Sənaye müəssisələrində idarəetmənin informasiya təminatının formalaşması məsələləri müstəqil nəzəri-metodoloji və təcrübi problem kimi, kompleks şəkildə hələ də kifayət qədər tədqiq olunmaması, sahədə informasiya münasibətlərinin xarakteri, onu şərtləndirən amillərin təsirinin öyrənilməsinə zəruri edir. Qeyd olunanlar təqdim olunan dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığına dəlalət edir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Sənayedə idarəetmə problemləri, son dövrlərdə Azərbaycan və xarici ölkə ailələrinin tədqiqatlarında mühüm yer tutur. Azərbaycanlı alimlər –A. A. Nadirov, Z. Ə. Səmədzadə, Ə. X. Nuriyev, T. Ə. Hüseynov, T. Ə. Quliyev, V. T. Novruzov, S. V. Salahov, K. A. Şahbazov, Y. K. Kəlbəliyev, R. K. İsgəndərov, Q. Ə. Səfərov, A. N. Tağıyev, D. Ə. Vəliyev, X. M. Yahudov, H. A. Xəlilov, N. Ə. Cavadov, R. N. Hüseynəliyev, E. Ə. Quliyev xarici ölkə alimlərindən L.İ.Abalkin, M. A. Bendikov, V. Q. Bıstritskiy, Q. A. Vlaskin, A. A. Zueva, R. İ. Kapelyuşnikov, A. A. Maksimov, D. X. Medouz, Merser Devid, V. P. Puqaçov, İ. M. Fonqşteyn, D. M. Leipziger və başqaları təqdim olunan sənaye müəssisənin idarə edilməsi mövzusunda dissertasiya işi üzrə metodoloji əsas rolunu oynayan informasiya bazasının formalaşmasına dair sanballı töhfələr vermişlər.

Bununla belə, həmin müəlliflərin tədqiqat işlərinin mühüm hissəsi sənayedə idarəetmənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin ümumi və metodoloji əsaslarının, inkişafın bu və ya digər istiqamətinin işlənilməsinə həsr olunmuşdur. Odur ki, sənaye müəssisələrində idarəetmənin informasiya təminatının formalaşması məsələlərinin kompleks tədqiqinə ciddi ehtiyac vardır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın başlıca məqsədi sənaye müəssisələrində idarəetmənin səmərəliliyini həlledici dərəcədə şərtləndirən, innovasiyalı-intensiv inkişafa adekvat informasiya təminatının formalaşdırılması istiqamətlərinin əsaslandırılmasıdır.

Qarşıya qoyulan məqsəd baxımından aşağıdakı əsas vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- milli sənaye siyasəti və müəssisələrin idarə edilməsinin konseptual əsaslarının araşdırılması;

- sənayedə idarəetmənin müxtəlif səviyyələrində informasiya ehtiyatlarının formalaşmasının iqtisadi-hüquqi xarakteristikasının təhlil edilməsi;

- idarəetmənin informasiya təminatının mahiyyətinin araşdırılması və onun formalaşması baxımından nəzəri-metodoloji aspektlərinin tədqiqi;

Dissertation consists of introduction, 3 chapters, conclusion and a list of used literature.

The actuality of the the goals and objectives of the research, object and tasks of the research, theoretical and methodological bases, sources of data, scientific novelty, testing and use of research results are given in the introduction.

In the first chapter of "The management in industrial enterprises: characterization of information resources and theoretico-methodological issues of formation of information provision" the conceptual fundamentals of industrial policy and enterprise management have been studied, the economic and legal characteristics of the formation of information resources of the field are given, the essence of informationprovision of management is explained and the theoretico-methodological aspects of its formation are investigated.

In the second chapter of "Efficiency of information provision of management of industrial enterprises in Azerbaijan" the database characterising the country's production potential and the current level of its use has been studied, the current state of the processing industry and the level of management of the factors contributing to the economic activity has been assessed, and a detailed approach to the effectiveness of existing information provision of management in industrial enterprises has been reported.

The third chapter of the dissertation is entitled "Directions for the improvement of information provision of management in industrial enterprises". This chapter outlines the priorities for the establishment of information provision of management of innovation-intensive industrial production, the improvement of the information provision of management of investment processes, as well as the directions for improving the efficiency of the information provision of staff management and social processes have been defined.

Гурбанов Намеддин Депутат оглы
Направления формирования информационного
управления на промышленных предприятиях
РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении подчеркивается актуальность темы, состояние изучения проблемы, цели и задачи, а также предмет и объект исследования, теоретические и методологические основы, источники информации, научная новизна, тестирование и использование результатов исследования.

В первой главе «Управление на промышленных предприятиях: теоретико-методологические вопросы характеристики информационных ресурсов и формирования информационного обеспечения» расследованы концептуальные основы управления предприятиями и промышленной политики, учитывая экономико-правовую характеристику формирования информационных ресурсов на местах, объясняется сущность управления информационного обеспечения и перечислены теоретико-методологические аспекты его обеспечения.

Во второй главе «Эффективность информационного обеспечения управления промышленных предприятий в Азербайджане», был исследован информационный потенциал промышленности страны, изучена информационная база, характеризующая текущий уровень ее использования, было оценено современное состояние обрабатывающей промышленности и уровень управления факторами, обуславливающие экономическую деятельность, а также состояние эффективности информационного обеспечения управления в промышленных предприятиях.

Третья глава диссертационной работы называется «Направления информационного обеспечения управления на промышленных предприятиях». В этой главе излагаются приоритеты формирования информационного обеспечения управления инновационно-интенсивного промышленного производства, определены направления усовершенствования информационного обеспечения управления инвестиционных процессов, а также управления персоналом и повышения эффективности информационного обеспечения социальных процессов.

- ölkədə sənayenin istehsal potensialından istifadənin informasiya bazasının mövcud səviyyəsini şərtləndirən amillərin aşkar edilməsi və onların təsirinin səciyyələndirilməsi;

- emal sənayesi təmsalında iqtisadi fəallığı şərtləndirən amillərin idarə edilməsi vəziyyətinin təhlili;

- sənaye müəssisələrində idarəetmənin mövcud informasiya təminatının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;

- sənaye istehsalının innovasiyalı-intensiv inkişafa adekvat idarə edilməsinin informasiya təminatının formalaşdırılması prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi;

- investisiya proseslərinin idarə edilməsində informasiya təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin əsaslandırılması;

- sənaye müəssisəsində işçi heyətin idarə edilməsi və sosial proseslərin səmərəli informasiya təminatının formalaşdırılması üzrə elmi-praktiki təkliflərin hazırlanması.

Tədqiqat obyektı sənaye müəssisələri və onun idarə edilməsinin informasiya təminatıdır.

Tədqiqat predmeti sənaye müəssisələrində idarəetmə strukturunda informasiya münasibətləri və informasiyanın çevrilməsi prosesləridir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji bazasını Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin sənayedə islahatlar, müəssisə səviyyəsində idarəetmənin informasiya təminatının formalaşdırılması və inkişafı, onun səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin nəzəri və praktik məsələlərinə dair tədqiqatlarının nəticələri, Milli Məclis tərəfindən qəbul edilmiş qanunlar, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Nazirlər Kabinetinin qərarları, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən hazırlanmış və təsdiq edilmiş metodoloji-normativ aktlar təşkil edir.

Tədqiqat prosesində müqayisəli təhlil, statistik qruplaşdırma, amil, analitik və monoqrafik üsullardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını sənaye fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik və normativ aktlar, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, İqtisadiyyat və Sənaye, Maliyyə Nazirliklərinin məlumatları, sosioloji sorğuların nəticələri, beynəlxalq və ümumrespublika səviyyəli elmi-nəzəri və elmi-praktik konfrans materialları, monoqrafik tədqiqatlar və internet resurslar təşkil etmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi sənayedə innovasiyalı-intensiv fəaliyyətin müxtəlif səviyyələrdə, xüsusən müəssisə səviyyəsində

idarə edilməsinin adekvat informasiya təminatının formalaşdırılması istiqamətlərinin əsaslandırılmasından ibarətdir.

İşin əsas elmi yenilikləri aşağıdakılardır:

- sənaye siyasətinin prioritetlərinin və müəssisələrin idarə edilməsinin konseptual məqamlarının əsaslandırılmasını əhatə edən əlavə amillər müəyyən edilmişdir;

- sahədə informasiya ehtiyatlarının formalaşmasının iqtisadi-hüquqi mühiti xarakterizə olunmuş, idarəetmənin informasiya təminatının formalaşmasının nəzəri-metodoloji müddəaları əsaslandırılmışdır;

- sənayedə istehsal potensialından istifadənin faktiki səviyyəsini əks etdirən informasiya bazasının qiymətləndirilməsinin metodiki aspektləri dəqiqləşdirilmişdir;

-emal sənayesində iqtisadi fəallığı şərtləndirən amillərin idarə edilməsi səviyyəsi və idarəetmənin mövcud informasiya təminatının səmərəliliyi qiymətləndirilmişdir;

- sənaye müəssisələrində innovasiyalı-intensiv istehsalın tələblərinə uyğun idarəetmə sisteminin informasiya təminatının formalaşdırılması istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

- sahədə investisiya fəaliyyətinin idarə edilməsinin informasiya təminatının təkmilləşdirilməsi imkanları və onların reallaşdırılması yolları göstərilmişdir;

- sənaye müəssisəsində işçi heyətin idarə edilməsi və sosial proseslərin səmərəli informasiya təminatının formalaşdırılması prinsipləri əsaslandırılmışdır.

Dissertasiya işinin nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat əsaslandırılmış müddəalar sənaye müəssisəsinin idarə edilməsinin informasiya təminatının formalaşdırılmasına xidmət edir.

Dissertasiyada xülasə edilən nəticə, təklif və tövsiyələr sənaye müəssisəsinin idarə edilməsində, sahənin inkişafına kömək proqramlarının işlənilib hazırlanması və reallaşdırılması, qeyri-neft bölməsinin üstün inkişafının təşviqində istifadə oluna bilər. Eyni zamanda, əldə edilmiş müddəa, nəticə və təkliflər müvafiq profilli mütəxəssis hazırlığına dair tədris proqramlarında istifadəsi məqsədəuyğundur.

Dissertasiya tədqiqatının nəticələrinin sınaqdan çıxarılması. Dissertasiyanın əsas müddəaları “Azərbaycanda yüksək texnologiyaların texniki-iqtisadi problemləri”, “Sənayedə idarəetmənin

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Texniki Universiteti. “Azərbaycanda yüksək texnologiyaların texniki-iqtisadi problemləri” mövzusunda konfrans. Bakı, 2013. səh. 222-225.

2. Sənayenin informasiya ehtiyatlarının formalaşmasının bəzi xarakteristikaları. Azərbaycan Kooperasiya Universiteti. “Elmi praktik” jurnal, 2013, № 4, səh. 61-65.

3. İnvestisiya proseslərinin idarə edilməsinin informasiya təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri. AMEA “İqtisadiyyat xəbərləri” jurnalı. 2013, № 4, səh. 91-95.

4. Sənayedə innovasiyalı-intensiv istehsalın idarə edilməsinin informasiya təminatının formalaşdırılması. Azərbaycan Kooperasiya Universiteti. “Elmi praktik” jurnal, 2014, № 2, səh. 71-76.

5. Теоретико-методологические аспекты формирования информационного обеспечения управления. Нефть, газ и бизнес. “Аналитический” журнал, Москва, 2014, № 1, səh. 38-41.

6. Sənayedə idarəetmənin informasiya təminatının təkmilləşdirilməsi məsələləri. “Strateji iqtisadi islahatlar: qabaqlayıcı vergi siyasəti” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 2017, səh. 265-267.

7. İşçi heyətin idarə edilməsinin və sosial proseslərin informasiya təminatının səmərəliliyinin yüksəldilməsinin əsas istiqamətləri. Azərbaycan Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı Elmi-Tədqiqat İnstitutunun “Elmi əsərləri” jurnalı. Bakı, № 1, 124-129.

emprik üsulların tətbiqinin nəticələri; resurs və məhsul bazarı iştirakçılarının davranışının modelləşdirilməsinin ilkin informasiya bazasının (qeyri-səlis məntiq elementlərindən istifadə sayəsində) yaradılması; zəruri reprezentativliyin təmin edilməsi mümkün olmadıqda risklərin ekspert qiymətləndirilməsinin nəticələri. Sənayedə rekonstruksiya proseslərində innovativliyin üstünlük təşkil etməsi informasiya təminatına özünəməxsus alqoritmik tələblər qoyur. Haqqında danışılan tələblər qismində, ilk növbədə - investisiya yönəldiləcək müəssisənin fəaliyyəti və inkişafının əsas göstəricilərinin müəyyənləşdirilməsinin süni intellektual sistemin elementlərindən istifadə edilməsini təmin edən alqoritminin qurulması, investisiya bazarında tələb-təklif nisbətini öyrənilməsi və investisiya strategiyasının işlənilib hazırlanması alqoritmlərinin uzlaşdırılması qeyd edilməlidir.

İşçi heyətin idarə edilməsi və sosial proseslərin informasiya təminatına vahid rakursda yanaşmaq daha məqsədəuyğundur. Sənaye müəssisəsində işçi heyətin idarə edilməsinin informasiya təminatı, heyətin qiymətləndirilməsi üsullarından asılı olmamalıdır. Buna nail olmağın təcrübi problemlərini aradan qaldırmaq üçün massivlərin qurulmasında sənədlərin unifikasiyası qaydalarının tətbiqi mümkün variantlardan biri kimi tövsiyə olunur. Sənayedə işçi heyətin qiymətləndirilməsinin informasiya bazasının tamamlanması üçün aşağıdakı istiqamətlər prioritet olmalıdır - iş yerlərinin nümunəvi modelinin və işçinin şəxsi keyfiyyətlərinin, peşə biliyi və bacarığının, əməyin təşkili və ödənilməsinin, karyera yüksəlişi barədəki niyyət və planlarının informasiya massivlərinin formalaşdırılması; mütəxəssisin reytinginin qiymətləndirilməsi üçün verilənlərin ümumi əlamətlər üzrə strukturlaşdırılması; kadrların attestasiyası barədə əsasnamə, attestasiya olunanın sorğu vərəqi və kartları, ştat cədvəli, vəzifə təlimatı, qiymətləndirmə balları və onların hesablanması metodikas; işçinin və onun fəaliyyətinin (sosioloji anketlərin və psixoloji testlər nəzərə alınmaqla) nəticələrinin qiymətləndirilməsi üçün verilənlərin sistemləşdirilməsi. Sosial idarəetmə proseslərinin informasiya təminatının formalaşması sənaye müəssisəsində kollektivçilik dəyərlərinə adekvat mütəşəkkil iş rejiminin qurulması, resursların hərəkətində şəffaflığın artırılması və əməyin innovativ təşkili tələblərinə cavab verməlidir.

Dissertasiya işinin mövzusu üzrə aşağıdakı məqalələr və elmi işlər nəşr edilmişdir:

1. Yüksək texnoloji mühitdə idarə etmənin informasiya təminatı.

informasiya təminatının təkmilləşdirilməsi məsələləri”. “Strateji iqtisadi islahatlar: qabaqlayıcı vergi siyasəti” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktik konfransda təqdim edilmişdir. Elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr təcrübi istifadə üçün “Azneftkimyamaş” ASC “Balaxanı maşınqayırma zavodu”na (01.11.2017-ci il tarixli, 01-1/5A-34 sayılı məktub) və “Alov” zavoduna (01.11.2017-ci il tarixli 264/26 sayılı məktub) təqdim edilmiş və müsbət rəy alınmışdır.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları 7 elmi məqalə və tezisdə öz əksini tapır.

Dissertasiyanın quruluşu. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın ümumi həcmi 130 səhifədən ibarət olmaqla, 17 cədvəl və 9 şəkildə əhatə olunmuşdur.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı, problemin öyrənilmə vəziyyəti, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, predmeti və obyekt, nəzəri-metodoloji əsasları, məlumat mənbələri, elmi yeniliyi, tədqiqatın nəticələrinin sınaqdan keçirilməsi və istifadə olunması əks olunmuşdur.

“Sənaye müəssisələrində idarəetmə: informasiya resurslarının xarakteristikası və informasiya təminatının formalaşmasının nəzəri-metodoloji məsələləri” adlı birinci fəsilə sənaye siyasəti və müəssisələrin idarə edilməsinin konseptual əsasları tədqiq olunmuş, sahənin informasiya ehtiyatlarının formalaşmasının iqtisadi-hüquqi xarakteristikası verilmiş, idarəetmənin informasiya təminatının mahiyyəti açıqlanmış və onun formalaşmasının nəzəri-metodoloji aspektləri araşdırılmışdır.

Bazar münasibətləri şəraitində yığımın və istehlakın nisbəti iqtisadi və sosial problemlərin həllinin məqbul səviyyəsini təmin etməli, gələcək nəsillər üçün iqtisadi, demografik və digər problemlər yaratmamalıdır. Sənaye siyasətinin sosial tələblərə cavab verməsi postsənaye dövrünün xarakterik cəhətlərindəndir. Yeni əsrdə ekoloji reqlamentlərin ciddiləşdirilməsi, yaşıl iqtisadiyyatın artım iqtisadiyyatını əvəz etməsi barədə çağırışlar güclənir. Sənayeçilərin iqtisadi maraqlarına zidd olan ekoloji təşəbbüslər qeyri-aşkar və kifayət qədər ciddi müqavimətlərlə qarşılaşır.

Sənaye siyasətinin məqsədi resurslardan makro və mikroiqtisadi baxımdan səmərəli istifadəsini təmin etməkdir. Müxtəlif ölkələrdə sənaye siyasətinin ən müxtəlif modelləri formalaşmışdır

və bu müxtəlifliklər ölkənin inkişaf səviyyəsi, istehsal və resurs potensialı, tarixi şəraiti, dünya təsərrüfatçılıq sistemindəki yeri və rolu kimi amillərin təsirinin nəticəsidir. Böyük şəhərlərdə həyat keyfiyyətini yüksəltmək, şəhər təsərrüfatının fəaliyyətini normallaşdırmaq baxımından iri sənaye müəssisələrinin şəhərlərdən kənarlaşdırılması məsələləri gündəlikdədir. Sənaye siyasətinin bu aspektini aktuallaşdıran digər amillərə aşağıdakıları aid etmək olar - ekoloji durumun antropogen təsirlərdən asılılığının güclənməsi, texnopolislərin yaradılmasının spesifik tələbləri və onlara riayət edilməsinin obyektiv zəruriliyi, regionların tarazlı inkişafının perspektivliyi və iqtisadi mərkəzə qaçma meyillərinin neytrallaşdırılması sayəsində resurslardan istifadə mühitinin yaxşılaşdırılması imkanları.

Müəssisənin idarə edilməsi konsepsiyası, bir qayda olaraq, fəaliyyətin səmərəli təşkili şəraitində mümkün olan həcmdə və çeşiddə, ən yaxşı texniki-iqtisadi göstəricilərə malik məhsul istehsal etməklə (xidmət göstərməklə), satışdan əldə edilən gəliri artırmağı və maksimum rentabelliyyə nail olmağı nəzərdə tutur. İdarəetmə strategiyasının əsaslandırılması prosesində variantların seçimi meyarları həlledici rola malikdir. Seçim bir və çoxmeyarlı yanaşma əsasında aparıla bilər. Sənaye müəssisəsinin idarə edilməsi strategiyası əsaslandırıldıqdan sonra normativlər təsdiqlənir, istehsal planı dəqiqləşdirilir, kadrlar müəyyən olunur, xammal və məhsulun hərəkəti kanalları müəyyənləşdirilir. Sənaye müəssisəsinin idarə edilməsi konsepsiyasının təkmilləşdirilməsi baxımından perspektivli hesab edilən istiqamətlər kimi -xarici mühitlə əlaqələrin idarə edilməsində dövlət tənzimlənməsi sisteminin qarşılıqlı, tamamlayıcı təsirinin reallaşdırılmasına, sənaye müəssisəsinin regionun digər strukturları ilə sosial tərəfdaşlığının yeni keyfiyyət səviyyəsinin əldə edilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Sənaye müəssisəsinin səmərəli və ahəngdar fəaliyyətini təmin edən mühüm şərtlərdən biri onun zəruri tələblərə cavab verən informasiya ehtiyatlarının (resurslarının) mövcudluğudur. Sahədə təbii və texnogen resurslardan istifadənin dərinləşdirilməsi təkrar istifadə texnologiyalarının geniş tətbiqi ilə müşayiət olunduğundan, ətraf mühitin qorunması baxımından resursların təkrar istifadəyə yönəlmiş intensiv inkişaf bir - birinə ziddiyyət təşkil etməlidir. Sənayenin informasiya ehtiyatları formalaşdırılarkən, bu cəhət nəzərə alınmalı, qapalı texnoloji sistemlərin ətraf mühitə təsirini əks etdirən müntəzəm yenilənən informasiya massivləri qurulmalıdır.

əmsallar, o cümlədən investisiya fəaliyyətində risk səviyyəsini xarakterizə etməklə, ümumi kreditor borclarının xüsusi vəsaitlərə nisbətini (maliyyə vəsaitləri əmsalı); artması müəssisənin maliyyə durumunun yaxşılaşmasını ifadə etməklə, sənaye müəssisəsində məhsul satışından pul daxil olmalarının vaxtı ötmüş borclara və avanslara nisbətini (investorun mənafeyinin müdafiəsi əmsalı); məhsul satışından daxilolmaların vaxtı ötmüş kreditor borclarına nisbətini (kreditorların mənafelelərinin müdafiəsi əmsalı); resursların debitor borcuna çevrilməsi tempini səciyyələndirməklə, məhsul satışından və xidmət göstərilməsindən daxilolmaların ehtiyatlarla nisbətini (ehtiyatların dövrüyyəsi əmsalı); vergilər çıxılmaqla satışdan daxil olmaların balans mənfəətinə nisbətini (kapital dövrüyyəsinin ümumi əmsalı) ifadə edən göstəricilər informasiya bazasına daxil edilməlidir. Sənaye müəssisəsində investisiya proseslərinin idarə olunmasının informasiya təminatında, həmçinin aşağıdakı göstəricilər təmsil olunmalıdır (cədvəl 3).

Cədvəl 3.

Sənaye müəssisələrində investisiya proseslərinin idarə olunmasının informasiya təminatında əlavə olaraq əhatə edilməli əmsalların bir qismi

Əmsal	Nəyi ifadə edir?	Necə hesablanır?
bütün kapitalın rentabelliyyə əmsalı	əmlakın dəyərindən hər bir vahidindən nə qədər mənfəət əldə edildiyi göstərir	balans mənfəətinin (xalis mənfəətin) balans məbləğinə nisbəti kimi
satışın rentabelliyyə əmsalı	məhsul vahidinə düşən mənfəəti göstərir	vergilər çıxılmaqla balans mənfəətinin satışdan daxilolmalara nisbəti kimi
xüsusi kapitalın rentabelliyyə əmsalı	qoyulan vəsaitin hər bir manatından nə qədər mənfəət əldə edildiyini göstərir	balans mənfəətinin (və ya xalis mənfəətin) xüsusi vəsaitlərə nisbəti kimi
ümumi ödəmə əmsalı	likvid vəsaitlər qısamüddətli öhdəliklərin yerinə yetirilməsi vəziyyətini əks etdirir	pul vəsaitləri və debitor borclarının məsrəf və ehtiyatların qısamüddətli öhdəliklərə nisbəti kimi

Sənayedə investisiya fəaliyyətinin idarə edilməsinin informasiya təminatının innovasiyalı inkişafa adekvatlığının təmin edilməsi üçün verilənlərin aşağıdakı üsullarla hesablanmış variantlarının müqayisəsinə imkan verən massivlər yaradılmalıdır: - investisiya fəaliyyətində meydana çıxan qeyri-müəyyənliyin, qəbul edilmiş intervalları daxilində itkilərin minimal və maksimal həddinin müəyyənləşdirilməsi;

burada,

$M_{i,\bar{u}}$ - illik ümumi məsrəfləri,

$M_{i,s}$ - illik sabit məsrəfləri,

$M_{i,d}$ - dəyişən məsrəfləri, məmulat vahidi üzrə,

$H_{i,i,h}$ - illik istehsal həcmi, ədəd.

(3.1) formulasına əsasən yazıla bilər:

$$H_{i,i,h} = \frac{M_{i,\bar{u}}}{M_{i,s} + M_{i,d}} \quad (3.2)$$

İstehsalın böhran həcmi hesabat dövrü ərzində alternativ hallar üçün məsrəflərin eyni halında mümkündür. Buradan da istehsalın böhran həcmi istehsalın iki variantının müqayisəsi halında aşağıdakı düsturla müəyyən edilə bilər:

$$(M_{i,s,1} + M_{i,d,1}) H_{i,i,h,1} = (M_{i,s,2} + M_{i,d,2}) H_{i,i,h,2} \quad (3.3)$$

İllik istehsal həcmi bu iki variantının müqayisəsi halında

$$\frac{M_{i,\bar{u},1}}{M_{i,s,1} + M_{i,d,1}} = \frac{M_{i,\bar{u},2}}{M_{i,s,2} + M_{i,d,2}} \quad (3.4)$$

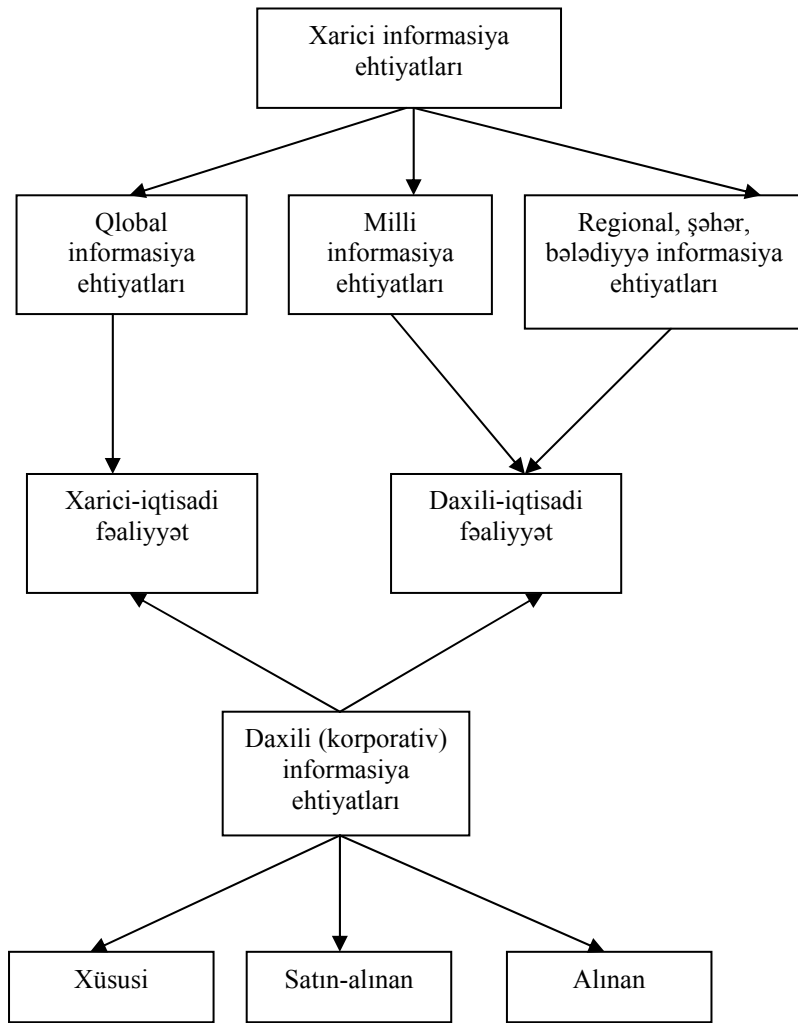
(1) - (4) düsturlarında ifadə edilən kəmiyyətlər, adətən sənaye müəssisəsinin informasiya bazasında əks olunur. Odur ki, onların əsasında sənaye müəssisəsində istehsalın böhran həcmi hesablanması üçün empirik və evristik üsullardan istifadə edilməklə alqoritmin hazırlanması perspektivli sayıla bilər. Həmin alqoritmlərin birmənalı qəbul edilən variantı, gözlənilməli kimi, dövriyyədə yoxdur. Bununla belə, sənaye müəssisəsinin informasiya təminatında, müvafiq məsələlərin artan əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, istehsalın böhran həcmi hesablanması üçün tətbiq edilən alqoritmlərə reqlamentli münasibət formalaşdırılmalıdır.

İnvestisiya fəaliyyətinin idarə edilməsinin informasiya təminatının təkmilləşdirilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri sənayenin bu və ya digər sahəsinin investisiya qoymaq baxımından əlverişlilik dərəcəsinin müəyyənləşdirən əsas əmsallarının əhatə olunmasıdır. Mövcud təcrübədə, sistem əmələ gətirən həmin əmsalların sayı onlarla olsa da, onların olduqca az qismi, sahədə investisiya proseslərinin idarə olunmasının informasiya bazasında öz əksini tapır. Halbuki, sahədə istehsal fəaliyyətinin maliyyə nəticələrini səciyyələndirən

Sənayenin informasiya ehtiyatları adekvat institusional təminat və müasir informasiya infrastrukturunun formalaşdırılmasını, yeni informasiya texnologiyalarının işlənilməsi üzrə müasir komplekslərin, o cümlədən innovasiya infrastrukturunu şəbəkəsinin yaradılmasını tələb edir. Bu və digər məqsədlərlə ölkəmizdə yaradılan Yüksək Texnologiyalar Parkları tam layihə gücü ilə fəaliyyətə başladıqdan sonra burada informasiya və kommunikasiya texnologiyaları, telekommunikasiya və kosmos, enerji səmərəliliyi sahələrində kompleks tədqiqatlar reallaşdırılacaq, yerli və xarici elmi-tədqiqat mərkəzləri və universitetlərin fəaliyyəti əlaqələndiriləcək, həmin proseslər informasiya ehtiyatlarının formalaşmasına təkan verəcəkdir.

Sənayedə informasiya ehtiyatları, digər istehsal amillərinin bir araya gətirilməsində mühüm rol oynamaqla, inkişafın texniki-texnoloji təminatının əsas komponentlərindəndir. Informasiya ehtiyatlarının həcmi və strukturunun optimallığı dolğunluq və qeyri-izafilik meyarlarına uyğunluq tələb edir. Sənayedə informasiya ehtiyatlarının formalaşmasını şərtləndirən xarici mühit mənbələri müxtəlif xarakterli və çoxsaylıdır. Həmin mənbələri makro, mezo və mikro səviyyəyə bölmədən, onların formalaşdırdığı informasiya ehtiyatlarına aşağıdakıları aid etmək olar: - işgüzarlıq mühitini şərtləndirən amillərin təsir dairəsində baş verən dəyişikliklər; bazar və ya onun konkret segmenti haqqında informasiya (müşətilər, rəqiblər, xarici tərəfdaşlar, qiymət, tələb-təklif və i.a.); normativ-hüquqi bazadakı dəyişikliklər. Yaranma əlamətinə görə sənaye müəssisəsinin informasiya ehtiyatlarını şəkil 1-dəki kimi təsnifləşdirmək olar.

Müəssisənin və ümumilikdə, sənayenin informasiya ehtiyatlarını qiymətləndirərkən informasiya, verilən və bilik fərqləndirilir. Biliklərə gəldikdə isə, informasiya sistemində bu baxımdan ehtiyatların artmasına yuxarı hədd qoyulmur. Müəssisənin informasiya sistemində biliklər bloku genişləndikcə, gəlirlərin də artması müşahidə edilir. Bilik iqtisadiyyatına bir dəfə qoyulan vəsait, təkrar-təkrar gəlir gətirir. Informasiya sistemlərində biliklərdən daha intensiv istifadə hesabına innovasiyalı inkişafa prioritetlik verilir. Informasiya ehtiyatları tükənən resurslara daxil edilmədiyindən resursların səmərəli kombinasiyasında onlara üstünlük verilməsi ideyası bilik iqtisadiyyatının inkişafı imkanlarından istifadə məsələlərini daha da aktuallaşdırmışdır. Bilik iqtisadiyyatının inkişafının sənaye

Mənbə: (http://abc.vvsu.ru/Books/inform_tehnolog/page)

Şəkil 1. Yaranma mənbələrinə görə müəssisənin informasiya ehtiyatlarının təsnifatı.

istehsalının intensivləşməsinə təsirini kəmiyyətcə, kifayət qədər dəqiqliklə müəyyənləşdirmək çətin olsa da, iqtisadiyyatın bu sahəsində dayanıqlı inkişafın prioritetliyi, müvafiq informasiya ehtiyatlarında, böyük ehtimalla intensivlik və ekoloji meyarlarını ehtiva edən informasiya massivlərinin formalaşacağı gözlənilir. Sənayenin

əməliyyata hazırlıq və avadanlığın sazlama müddəti; məmulatın istehsal prosesində olduğu müddət; buraxılış qabiliyyəti və i.a.); istehsal prosesinin səmərəliliyinin bəzi nisbi göstəriciləri (normativlərlə müqayisədə iqtisadi səmərəlilik; istehsalın və əməyin elmi təşkilinin məhsuldarlığa təsiri); bilavasitə istehsal prosesinin texnoloji keyfiyyətinin göstəriciləri (qüsurluluq (balları) səviyyəsi; maşın, avadanlıq, axın xətti və sairənin sazlama indeksi; prosesin davamlılığı indeksi).

İnnovasiyalı-intensiv sənaye istehsalının idarə edilməsinin informasiya təminatı, informasiyanın çevrilməsinin müxtəlif mərhələlərində yol verilə biləcək təhriflərin aradan qaldırılmasını nəzərdə tutmalıdır. Bununla belə, sənaye müəssisələrində idarəetmə prosesinin informasiya axınlarında təhriflərin aradan qaldırılmasında unifikasiya imkanlarından, hələ ki, arzu olunan dərəcədə istifadə olunmadığını qeyd etməliyik. Sənayedə proses və məhsul innovasiyalarının xarakteristikası səviyyələr üzrə fərqləndirmə tələb edir. Belə ki, sahədə tətbiq edilən yeniliklər – bilavasitə istehsal prosesindəki yeniliklər, texnoloji əlaqələrdə gerçəkləşən yeniliklər, iqtisadi texnologiyalarda, habelə maliyyə alətlərinin tətbiqində yeniliklər və əlbəttə ki, fəaliyyətin nəticəsində, başqa sözlə, məhsulda ifadə olunan yeniliklər kimi fərqləndirilməlidir. Eyni zamanda, konkret sənaye müəssisəsinin profili və digər özünəməxsusluqları ilə şərtlənən yerli əhəmiyyətli yeniliklər də informasiya təminatında öz əksini tapmalıdır.

Sənaye müəssisələrində perspektivli outsorsinq prosesinin təşkilati idarə edilməsinin informasiya təminatının formalaşdırılmasının aşağıdakı istiqamətlərinin prioritetliyi məqsədəuyğundur - outsorsinqin istehsal-kommersiya məsrəflərini səciyyələndirən göstəricilərin sistemləşdirilməsi; outsorsərlərin sifarişçi tələblərinə uyğunluq dərəcəsini əks etdirən informasiya massivlərinin yaradılması; outsorsərə ötürülən və yayılması reqlamentləşdirilən informasiyanın kəmiyyət və keyfiyyət baxımından səciyyələndirilməsi.

Sənaye müəssisəsində istehsalının informasiya təminatının formalaşmasında böhran həcmi anlayışını şərh edən kəmiyyət xarakteristikalarının əhatə olunması mühüm məsələdir. Məlumat üçün bildirik ki, istehsalın böhran həcmi dedikdə, hesabat dövründə alternativ hallarda məsrəflərin eyni olduğu həcm başa düşülür.

İstehsalın böhran həcmi müəyyənləşdirilməsi üçün ilk növbədə, dövriyyədə istifadə olunan həcm düsturunu təqdim edək:

$$M_{i,u} = (M_{i,s} + M_{i,d}) H_{i,h}, \quad (3.1)$$

icmal sənədlərinin hazırlanmasında aqreqasiyanın suboptimal səviyyəsinin tətbiqi hallarının intensivləşməsi; ilkin informasiyanın əlyətənliyinin keyfiyyət parametrlərini üstələməsinin qeyri-aşkar təzahürlərinin mövcudluğu; sənayedə məhsul və proses innovasiyalarının kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikalarının, daha çox ekspert texnologiyalarına əsaslanması.

Verilənlər bazasının sənaye müəssisələrinin informasiya sistemində aparıcı rol oynaması təkrarlanmaları minimumlaşdırmaqla, idarəetmədə səmərəliliyin məqbul həddinin əldə edilməsinə xidmət edir. Müəssisə səviyyəsində idarəetmə qərarının əsasında duran icmal sənədləri hazırlanarkən ilkin informasiyanın itkisini aradan qaldıran və ya minimumlaşdıran aqreqasiya dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsinə, hər bir konkret halda xüsusi yanaşma olmalıdır. Bununla belə, hər bir informasiya növü, deyək ki, mühasibat hesabatı, maliyyə və qeyri-maliyyə xarakterli istehsal-kommersiya fəaliyyəti məlumatları və i.a. üzrə aqreqasiyanın təcrübədə məqbul hesab edilən həddi müəyyənləşdirilə bilər. Sənaye müəssisələrinin mövcud idarəetmə təcrübəsində informasiya təminatının səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün həmin hədlərdən kənarlaşmaların intervalları dəqiqləşdirilməlidir.

“Sənaye müəssisələrində idarəetmənin informasiya təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” adlı üçüncü fəsildə innovasiyalı-intensiv sənaye istehsalının idarə edilməsinin informasiya təminatının formalaşdırılması prioritetləri əsaslandırılmış, investisiya proseslərinin idarə edilməsinin informasiya təminatının təkmilləşdirilməsi, habelə işçi heyətin idarə edilməsinin və sosial proseslərin informasiya təminatının səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Sənayedə fəaliyyət inteqrasiyasının idarə edilməsinin informasiya təminatı, korporativ maraqların uzlaşdırılması prosesini xarakterizə etməyə imkan verməlidir. Bu baxımdan, istehsalın innovasiyalı - intensiv inkişafı nöqteyi-nəzərindən perspektivli hesab edilən institusional struktur qismində holdinqin informasiya təminatının formalaşdırılması təcrübəsi diqqətə layiqdir. Belə ki, həmin qurumun, informasiya təminatına aid olan informasiya massivlərində təkrarlanmaları, informasiya itkisinə yol vermədən minimuma endirmək imkanı vardır.

Sənaye müəssisəsində innovasiyalı-intensiv istehsalın idarə edilməsinin, o cümlədən innovasiyaların axtarışına və tətbiqinə yönəlmiş idarəetmə strukturunun informasiya təminatının formalaşdırılması məqsədilə aşağıdakı qarşılıqlı əlaqəli əlavə massivlərin yaradılmasını və onların informasiya axınlarının tənzimlənməsi prosesində nəzərə alınmasını tələb edir: - istehsal prosesinin zaman göstəriciləri (bir məmulatın hazırlanması müddəti; məmulat partiyasının hazırlanması müddəti; əməliyyat müddəti;

informasiya ehtiyatlarının səciyyələndirilməsi zamanı, sahədə istehsalın özünəməxsusluğu və haqqında danışılan ehtiyatların spesifik cəhətləri arasında qarşılıqlı tamamlama effekti diqqət mərkəzində olmalıdır. İqtisadi artımın tempi və miqyasının, məhz ehtiyatlardan səmərəli istifadə ilə bağlı əhəmiyyətli imkanlarından biri, allokasiya effektinin təmin edilməsidir. Sənayedə innovasiyalı inkişaf mühitinin yaxşılaşdırılmasının mühüm istiqaməti kimi, allokasiya effektinin gücləndirilməsi, sahənin səmərəli fəaliyyəti üçün zəruri olan informasiya ehtiyatlarının formalaşması prosesinə iqtisadi və hüquqi aspektdə kreativ yanaşmaları zəruri edir.

Müasir idarəetmənin informasiya təminatı kollektiv səylərin səfərbər edilməsində informasiya əlaqələrinin əyaniləşməsinə; informasiya sistemlərinin müxtəlif təminat bloklarının yaranmasında iştirak edən sistem təhlilçilərinin, layihələndiricilərin və digər mütəxəssislərin fəaliyyətinin təkcə koordinasiyasını deyil, habelə onların mənafeələrinin uzlaşdırılmasını tələb edir. Ənənəvi informasiya bazasının artan mürəkkəbliyi, fəaliyyət prosesində massivlərin özlərinin və əlaqələrinin dəfələrlə çoxalması, müasir idarəetmə sisteminin səmərəliliyinə mənfi təsir edir. Məsələn, ondadır ki, idarəetmə məsələlərinin həlli alqoritminin və işçi proqramların informasiya bazasının strukturundan asılılığını nəinki aradan qaldırmaq, hətta minimumlaşdırmaq belə, olduqca çətinidir.

İnformasiya təminatı, kompyuter texnologiyalarının mühüm altsistemi olmaqla, ilk növbədə idarəetmə obyektinin durumunu hərtərəfli səciyyələndirməyə xidmət edir. Odur ki, sənaye müəssisəsində nəticə və ya aralıq yekun informasiyasının daşıyıcısı olan çıxış sənədləri- əhatə edilən göstəricilər iqtisadi və təşkilati idarəetmə baxımından zəruri şərtlərə, o cümlədən reallığa adekvatlıq tələblərinə cavab verməli; icmal informasiyanın daşıyıcısı vaxt, müddət və ünvan reqlamentlərinə uyğun olmalı; daxili informasiya axını sənaye müəssisəsi çərçivəsində dövr edən şaquli və üfüqi istehsalat-təsərrüfat əlaqələrini hərtərəfli səciyyələndirməlidir.

İnformasiyanın strukturlaşdırılmasına unifikasiyalı yanaşma, habelə sənəd dövriyyəsinin unifikasiya edilməsi, rekvizit və göstəricilərin təşkilində eyni və ya maksimum oxşar üsul və vasitələrdən istifadəni nəzərdə tutur. Eyni zamanda, standart reaksiyaların xarakteristikalarını əks etdirən informasiya bazasının, göstəricilər sisteminin balanslaşdırılmasına neqativ təsiri nəzərə alınmaqla, sənayedə (həm müəssisə, həm də sahə səviyyəsində)

sənəd dövriyyəsinin unifikasiyasının optimal həddi müəyyən-
ləşdirilməlidir. Sənaye istehsalının təminat məsələləri kompleksinin
həllində “malgöndərmələr zəncirinin idarə edilməsi” (SCM - Supply
Chain Management) sistemi informasiya axınlarının tənzim-
lənməsinin perspektivli istiqaməti kimi nəzərdən keçirilməlidir.
İdarəetmə qərarlarının informasiya bazasının və informasiya axın-
larının səmərəliliyi, məhz qiymətləndirmə meyarları üzrə adekvat
şərh edildikdə, davamlı inkişaf imkanları aşkar edilə bilər. Həmin
meyarların vaciblik dərəcəsinə görə düzülməsi vacib məsələdir.
Sənayedə idarəetmə informasiyasının şərh meyarlarının vaciblik
dərəcəsinə görə rəqləşdirilməsinin aşağıdakı variantı məqbul sayıla
bilir: -şərh meyarları (layihə, dövrü hesabat, gözlənilən hadisələr);
tərkib meyarları (mühasibat hesabatı, rəqləşmələr və s.); operativlik
və əlyətənlik meyarları; obyektivlik (cavabdehlik) meyarları.

Sənayedə tranzaksiyon məsrəflərin azaldılması üzrə qərarların
əsaslandırılması üçün idarəetmənin informasiya bazasında aşağıdakı
göstəricilər öz əksini tapmalıdır: - sənaye məhsulu istehsalçıları və
istehlakçıların xarakteristikaları; müqaviləyə hazırlıq və onun
bağlanmasının bütün mərhələlərinin, resurs və hazır məhsulun hərə-
kətinin, təftiş və nəzarət əməliyyatlarının əsas parametrləri; konkret
istehsalçının bazarın bu və ya digər segmentində payının dəyişməsi,
bütün tərəfdaşların maraqlarının ödənmə səviyyəsi.

Sənayedə hazırki kompyuter texnologiyaları hesabına həlli
mümkün olmayan, məqbul səviyyədə formalizə edilə bilməyən,
rekvizitləri kəmiyyətə ifadə olunmayan idarəetmə qərarlarının
əsaslandırılmasında süni intellektual sistemlərin tətbiqi perspektivli
hesab olunur. Həmin sistemlərin praktiki fəaliyyətinin prinsipləri,
qərar qəbulu prosesini imitasiya edən kompyuter proqramları
vasitəsilə ekspert texnologiyaları bazasında reallaşdırıla bilər.

**“Azərbaycanda sənaye müəssisələrinin idarə edilməsinin
informasiya təminatının səmərəliliyinin təhlili” adlı ikinci fəsil-
də** ölkə sənayesinin istehsal potensialı və ondan istifadənin mövcud
səviyyəsini xarakterizə edən informasiya bazası tədqiq olunmuş,
emal sənayesinin müasir vəziyyəti və iqtisadi fəallığı şərtləndirən
amillərin idarə edilməsi səviyyəsi qiymətləndirilmiş, sənaye müəs-
sisələrində idarəetmənin mövcud informasiya təminatının səmərə-
liliyinin təhlilinə ətraflı münasibət bildirilmişdir.

Fəsildə ilk növbədə, ölkə sənayesinin istehsal potensialı və
ondan istifadənin mövcud səviyyəsi xarakterizə edilmişdir.
Respublikada sənayenin istehsal potensialının mövcud vəziyyətini

Mövcud vəziyyəti şərtləndirən amillər sırasında - ilkin infor-
masiya massivlərinin yenilənməsi dövriyyəyə riayət edilməməsi;
informasiya sistemi komponentlərinin əlaqələrində təşkilati struktur
tələblərindən irəli gələn subyektiv amillərin artan rolu; natamam
informasiya şəraitində normativ və şərti məlumatlardan istifadənin
yolverilən həddinin əsaslandırılmaması; əqli mülkiyyətin qorunması
və informasiya sistemlərinin fəaliyyəti qaydalarının uzlaşmayan
məqamlarının olması; innovasiyalı inkişaf imkanlarını xarakterizə
edən parametrlərin proqnozlarında intervalların genişliyi vurğulan-
malıdır.

Çoxsaylı sınaqlar və diaqnostik əməliyyatlardan görüldüyü
kimi, sənaye müəssisələrində idarəetmənin mövcud informasiya
təminatının səmərəliliyi, bilavasitə innovativ idarəetmə konsepsiya-
sının tətbiqi ilə əlaqədardır. İdarə olunan subyektin açıq sistem kimi,
davamlı fəaliyyəti isə ətraf mühitin giriş və çıxışı ilə əlvərişli
əlaqələri dəstəkləməlidir. İnkişaf etmiş ölkələrin sənayesinin idarə
edilməsində əsas götürülən təşkilati davranış sisteminin ətraf
mühitlə əlaqələrinin xarakteristikaları (giriş parametrləri) qismində,
ilk növbədə, aşağıdakılar aid edilir: -imkanların və sənaye müəssisə-
lərində innovasiyalı-intensiv inkişaf parametrlərinə qoyulan tələblər;
mövcud və yaxın perspektivdə dövriyyəyə cəlb olunacaq resurslar
və məhdudiyətlər; sənayedə innovasiyalı-intensiv inkişaf stra-
tegiyasının əsas və tamamlayıcı xarakteristikaları; idarə olunan
obyektin formalaşma və inkişafının xronoloji qaydada düzülmüş
göstəriciləri. Təşkilati davranış sisteminin çıxış parametrləri tərəf-
müqabillərin fəaliyyəti barədə geniş informasiyanı və müəssisənin
fəaliyyətinin məcmu səmərəliliyini şərtləndirən fərdi və qrup fəaliy-
yətini xarakteristikalarını (vəzifələr, quruluş, sistem, mədəniyyət,
insanlar) əhatə edir.

Araşdırmalar göstərir ki, sənaye marketinqinin idarə edilmə-
sinin informasiya təminatı qərarlarının qəbulu üçün makro və mikro
səviyyəli göstəriciləri əhatə etməklə, bazar imkanlarının təhlili,
məqsədli bazarların seçilməsi, marketinq kompleksinin işlənilib
hazırlanması, marketinq tədbirlərinin reallaşdırılması kimi məsələ-
lərin həllinə imkan verməlidir. Sənaye müəssisələrində sənəd
dövriyyəsinin keyfiyyət və operativlik meyarlarına, əsasən, qiymə-
ləndirilməsi aşağıdakı problemlərin aktual olduğunu söyləməyə əsas
verir: - idarəetmə uçotunun formalaşmasındakı ləngimələr; sənəd-
ləşdirilmiş informasiyanın ötürülməsi sürətinin aşağı olması;
sənədlərin unifikasiyası prosesində informasiya itkilərinin artması;

təminatı, o cümlədən rəsmi, qeyri-rəsmi statistika və şəxsi müayinə materialları, dinamik inkişaf tələblərinə, heç də həmişə cavab vermir. Belə vəziyyəti şərtləndirən amillərə, ilk növbədə, aşağıdakıları aid etmək olar: - beynəlxalq standartlar səviyyəsində formalaşan rəsmi statistikanın, islahatların dərinləşməsi dövrünün tələblərinə uyğunlaşma mərhələsində olması; şəxsi müayinələrin əhatə dairəsinin reprezentativlik tələblərinə tam cavab verməməsi; monitorinqin, onu aparənların subyektiv yanaşmalarından asılı olması; idarəetmə prosesində təşkilati struktur prinsiplərinin, funksional prinsipləri üstələməsi hallarına rast gəlinməsi; müqayisə oluna bilən informasiya vahidlərinin dinamika təhlili üçün kifayət etməməsi; sənayedə idarəetmənin informasiya təminatı prioritetlərin əsaslandırılması və reallaşdırılması imkanlarının məhdudluğu.

Azərbaycan sənayesində idarəetmənin müxtəlif səviyyələrində, o cümlədən müəssisə səviyyəsində informasiya sistemləri öz funksiyalarını, bu və ya digər dərəcədə icra etməklə qarşıya qoyulan məqsədə xidmət edir. Bununla belə, araşdırmalar, müəssisə səviyyəsində idarəetmənin səmərəliliyində informasiya sistemlərinin oynadığı rolun, heç də həmişə zəruri tələblərə cavab vermədiyini aşkar etmişdir. Mebel istehsalı və aqroemal müəssisələrinin (cəmi on müəssisə) mütəxəssisləri arasında informasiya təminatının səmərəliliyi, o cümlədən idarəetmə qərarlarının əsaslandırılması və qəbulu üçün informasiyanın kəmiyyət və keyfiyyət baxımından əsas tələblərə uyğunluğu dərəcəsinin qiymətləndirilməsinə dair, şəbəkə texnologiyaları vasitəsi ilə aparılmış sorğuların nəticələri 2-ci cədvəldə öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 2.

İnformasiya təminatının səmərəliliyinə dair sorğuların nəticələri

	hə	əsasən hə	Yox
a) informasiya qərar qəbulu üçün kifayətdirmi?	2	4	4
o cümlədən:			
-məhsul bazarı haqqında	1	6	3
- resurs bazarı haqqında	2	5	3
- normativ-hüquqi baza haqqında	8	1	1
-innovasiyalar haqqında	2	2	6
b) informasiyanın keyfiyyəti sizi qane edirmi?	4	4	2
o cümlədən:			
-məhsul bazarı haqqında	2	5	3
- resurs bazarı haqqında	3	5	2
-innovasiyalar haqqında	2	1	7

şərtləndirən pozitiv amillər sırasında aşağıdakılar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir: - sənaye siyasətinin, o cümlədən sahənin innovasiya-intensiv inkişafının əsaslandırılmış prioritetlərinin, normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi; zəruri kəmiyyət və keyfiyyət parametrlərinə malik təbii ehtiyatların və yüksək ixtisaslı kadr potensialının mövcudluğu; sahənin innovasiya-intensiv və dayanıqlı inkişafına yönəldilən investisiyaların artması; modernləşmə, xüsusilə yeni texnologiyaların alınması üzrə layihələrin işlənilib hazırlanması. Ölkə sənayesinin istehsal potensialından istifadə səviyyəsini yüksəltmək baxımından: - sənayenin qeyri-neft bölməsi məhsullarına olan alıcılıq qabiliyyətli tələbin stimullaşdırılması; maşınqayırma müəssisələrinin keyfiyyət və rəqabət meyarları önə çəkilməklə rekonstruksiyası, həmin müəssisələrin və rekonstruksiya proseslərinin idarə edilməsi sisteminin modernləşdirilməsi, institusional strukturun təkmilləşdirilməsi; prioritet sahələrə investorların, o cümlədən xarici investorların cəlb edilməsi ilə innovasiya texnologiyaların tənzimlənən transferi proseslərinin sürətləndirilməsi; istehsalın şaxələndirilməsi, sənayenin qeyri-neft bölməsində rəqabətə davamlı və daha geniş çeşiddə məhsul buraxılışının təşkili; sahədə İKT-nin tətbiqini, o cümlədən dolğun informasiya bazasında çevik marketing strategiyasının əsaslandırılması və həyata keçirilməsi üçün stimullaşdırıcı mühitin formalaşdırılması; yeni istehsal texnologiyalarının tətbiqi şəraitində əmək məhsuldarlığının və fondveriminin yüksəldilməsini təmin edən innovativ yanaşmaların tətbiqi kimi istiqamətlər diqqətə layiqdir. Sənayenin informasiya təminatında mühüm rol oynayan göstəricilər, bir qayda olaraq - ümumiləşdirici, əmək resurslarından, istehsal fondlarından və maliyyə vəsaitlərindən istifadə səmərəliliyini əks etdirmə əlamətlərinə görə fərqləndirilir (cədvəl 1).

Sənayenin istehsal potensialını səciyyələndirən informasiya bazasını təşkil edən göstəricilər - iş yeri, müəssisə, kompleks və sahə səviyyəsində istehsalın səmərəliliyini qiymətləndirməyə, resurslardan istifadənin səmərəlilik səviyyəsini müəyyənləməyə, istehsal-daxili ehtiyatların səfərbər edilməsi prosesini və onun nəticələrini əks etdirməyə, nəhayət, sənaye potensialının reallaşdırılması meyarları və istehsalın səmərəliliyi göstəriciləri sisteminin qarşılıqlı əlaqələrini təmin etməyə imkan verməlidir.

Cədvəl 1.**Sənayenin istehsal potensialını səciyyələndirən informasiya bazasını təşkil edən əsas göstəricilərin təsnifatı**

Ümumiləşdirici göstəricilər	Əmək resurslarından istifadə səmərəliliyini əks etdirən göstəricilər	İstehsal fondlarından istifadə səmərəliliyi göstəriciləri	Maliyyə vəsaitlərindən istifadə səmərəliliyini əks etdirən göstəricilər
sərf olunan resurs vahidinə düşən xalis məhsul istehsalı	əmək məhsuldarlığının artım tempi	ümumi fondverimi	dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyəsi
ümumi məsrəflərin vahidinə düşən mənfəət	məhsul istehsalının artımında əmək məhsuldarlığının payı	əsas fondların aktiv hissəsinin fondverimi	dövriyyə vəsaitlərin rentabelliği
istehsalın rentabelliği	işçilərin mütləq və nisbi sərbəstləşdirilməsi	əsas fondların rentabelliği	dövriyyə vəsaitlərinin nisbi sərbəstləşdirilməsi
əmtəlik məhsulun 1 manatına xərclər	faydalı iş vaxtı fondundan istifadə əmsalı	məhsul vahidinin fondtutumu	istehsal gücü və ya məhsul artımı vahidinə düşən investisiya
məhsul istehsalının artımında intensivləşmənin payı	məhsul vahidinin əmək tutumu	məhsul vahidinin material tutumu	investisiyanın ödənməsi müddəti

Azərbaycan sənayesinin aparıcı bölmələrindən biri, uzunmüddətli təşəkkül və inkişaf dövrü keçmiş emal sənayesi geniş tərkibə malik olmaqla, milli və regional səviyyələrdə iqtisadiyyatın inkişafında həlledici rola malikdir. Ölkənin emal sənayesində çoxvektorlu rəqabət mühiti formalaşır. Emal sənayesinin əsas sahələri üzrə modernləşmə və istehsalda müsbət dinamika müşahidə olunur. Son illər sənayenin qeyri-neft bölməsinə, o cümlədən emal sənayesinə investisiyaların həcmi ciddi surətdə artmışdır. Bunun nəticəsidir ki, emal sahələrinə qoyulan investisiyaların payı, sənayeyə investisiyaların ümumi həcmində xüsusi çəkisi 2005-2012-ci illər ərzində 2,8%-dən 14,2%-ə qədər yüksəlmişdir.

Bununla belə, müəssisələrdə texnologiyalarının yeniləşdirilməsi məsrəf-buraxılış nisbətinin dinamikasına, heç də həmişə birmənalı

təsir etmir. Belə ki, innovasiyaların investisiyalaşdırılması, həyat tsiklinin ilkin mərhələlərində, buraxılan məhsulun keyfiyyətini yaxşılaşdırmaqla, onu bir qədər bahalaşdırmaqla, aparılan sorğuların nəticələrinə əsaslanaraq, demək olar ki, emal prosesinin təkmilləşdirilməsində başlıca meyar məhsul vahidinə xərcləri azaltmaqdır, bu halda keyfiyyətin zərərinə olan dəyişikliklər barədə həqiqətə uyğun olmayan xəbərlərin, istehsalçının imicinə mənfi təsiri ehtimalı yüksəkdir. Odur ki, texnoloji və iqtisadi-texnoloji innovasiyalar barədə informasiyanın populyarlaşdırılması zəruridir. Müəssisə və sahə səviyyəsində iqtisadi fəallığı şərtləndirən amilləri hərtərəfli xarakterizə etmək üçün mövcud informasiya bazasının tamamlanmağa və təkmilləşdirilməyə ehtiyacı vardır. Belə ki, hazırda istifadə olunan informasiya bazasında sosial-iqtisadi və siyasi-hüquqi makromühit amillərinin təsirinin kəmiyyətə qiymətləndirilməsi baxımından, az-çox formallaşmış massivlər yaratmaq mümkündürsə, təbii, elmi-texniki və mədəni mühit amilləri barədə bunu söyləmək çətindir.

Sənaye istehsalının müxtəlif səviyyələrdə, o cümlədən müəssisə səviyyəsində idarə edilməsi üçün zəruri olan informasiya təminatının faktiki səmərəliliyinin müəyyənəndirilməsi mürəkkəb və çoxmərhələli prosesdir. Prosesi mürəkkəbləşdirən amillər sırasında idarəetmə sisteminin diaqnostikası və informasiya təminatının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin metodiki təminatdakı ciddi fərqlərdir. Həmin prosesin metodiki və metainformasiya problemlərinin həlli üçün birmənalı qəbul edilən yanaşma yoxdur. Eyni zamanda, qeyd edək ki, sənayedə idarəetmə üçün tələb olunan informasiya yığımlarının və sənədləşdirilmiş informasiya axınlarının səmərəliliyi, milli sənaye siyasəti, o cümlədən dayanıqlı və innovasiyalı inkişaf prioritetləri baxımından qiymətləndirilməlidir. İdarəetmənin informasiya təminatının məcmu səmərəliliyinə gəldikdə isə, bu halda ilkin informasiyanın formalaşmasından, qərar qəbuluna və onun icrasına qədər bütün mərhələlərdə münasibətlərin səmərəliliyi məsələləri önə çəkilmişdir. Ölkənin sənaye müəssisələrində idarəetmənin mövcud informasiya təminatının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, hər şeydən əvvəl, qiymətləndirmə meyarlarının seçiminin əsaslandırılması, informasiyanın hərəkətinin ayrı-ayrı mərhələlərində onun məruz qaldığı keyfiyyət və kəmiyyət dəyişiklikləri, onların idarəetmə qərarlarının keyfiyyətinə təsiri imkanlarına münasibət tələb edir.

İdarəetmənin, sənayedə daha çox istifadə olunan informasiya